نشریه مکتب احیاء، ۲ (۲)، ۳۴-۴۱/ بهار ۱۴۰۳
https://doi.org/10.22034/2.2.34

نقدی بر تهیهٔ فرایند طرح هادی از مرحلهٔ برنامه‌ریزی تا اقدام با رویکرد منظرین

(نمونه‌موردی: روستای پای آستان در منطقهٔ کوهدشت استان لرستان)*

ریحانه خرم‌روئی[1]**
پدرام صدفی کهنه شهری[2]
۱.پژوهشگر دکتری معماری منظر، دانشکدهٔ معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران
۲.پژوهشگر دکتری معماری منظر، دانشکدهٔ معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۰۵
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۲/۲۶
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۱/۱۰
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۳/۱۵

واژگان کلیدی
طرح هادی، مکان، منظر، توسعهٔ پایدار، رویکرد عامل و غیرعامل.

چکیده

طرح هادی که از آن به‌عنوان طرح تغییر و تحول در ساختار فیزیکی- کالبدی روستاها یاد می‌شود، بخشی از فرایند توسعهٔ روستایی به‌شمار می‌رود که تهیه و اجرای آن در چارچوب نظام برنامه‌ریزی، دارای معیارها و ضوابطی است که بر کالبد روستا به‌ویژه ارزشمندی زمین اثر می‌گذارد. تعیین و تثبیت محدودهٔ قانونی برای روستا و همچنین ضرورت ساخت‌وساز در آن سبب شده است که قیمت زمین در روستاها دچار تغییر شود و روستا به‌عنوان کالایی سرمایه‌ای با هدایت سازمان‌های دولتی با سیاست تمرکزمحور بر امر توسعه دچار تغییر و تحولات اساسی شود. در سایهٔ تمرکزگرایی دولت بر طرح‌های هادی و نگاه عاملیتی و خطی بر تدوین آن که منجر به یکسان‌سازی اکثر طرح‌ها شده و همچنین عدم‌مشارکت مردم در طرح‌های توسعه، مشکلات زیادی از مرحلهٔ برنامه‌ریزی تا اقدام در طرح‌ها ایجاد شده است. روش پژوهش در این مقاله از نوع توصیفی- تحلیلی و جمع‌آوری اطلاعات به‌شیوهٔ میدانی و حاصل سفر چهار روزه به منطقهٔ کوهدشت استان لرستان است. در تدوین این پژوهش از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است. این پژوهش به‌دنبال این است که چرا جامعهٔ امروزی با وجود طرح‌های هادی، شاهد عدم‌کیفیت محیطی در حوزهٔ کالبد و غیرکالبد و عدم‌رضایتمندی در توسعهٔ روستا است؟ طی بازدید میدانی به‌عمل‌آمده از روستای پای‌آستان در منطقهٔ کوهدشت لرستان، به‌نظر می‌رسد عدم‌تحقق برنامه‌های توسعه در مرحلهٔ اقدام عمدتاً ناشی از ناتوانی در درک و شناسایی ویژگی‌های محیطی و ارزش‌های سرزمینی روستا در مرحلهٔ تدوین برنامه است. مسیر تحقق‌پذیری طرح‌های هادی مستلزم شناخت دقیق مکان و توجه به لایه‌های منظر در فرایند برنامه‌ریزی است. لازمهٔ این امر قرارگیری مرحله‌ای در شرح خدمات تدوین اسناد برنامه‌ریزی فضایی تحت عنوان خوانش لایه‌های منظر است که ضمن آن با کمک متخصص منظر و مشارکت جامعهٔ محلی، لایه‌های منظر کشف و پس از ارزیابی، ارزش‌های سرزمینی هویدا می‌شود. این روند منجر به تهیهٔ یک برنامه مبتنی بر مکان (مکان‌محور) خواهد بود که امر توسعهٔ پایدار روستا را تضمین می‌کند.

* این مقاله حاصل طرح پژوهشی«توسعهٔ مکان‌محور؛ خوانش منظر روستایی در منطقهٔ کوهدشت» است که زیرنظر دکتر« سید امیر منصوری» در سال ۱۴۰۲ در پژوهشکدهٔ هنر، معماری و شهرسازی نظر به انجام رسیده است.

** نویسندهٔ مسئول: ۰۹۱۸۶۰۹۰۱۹۲، r.khoramrouei@ut.ac.ir

This is an open access article disributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-07]
[DOI: 10.22034/2.2.34]

بیان مسئله

تغییرات تکنولوژی و در پی آن تغییر در فضاهای زندگی روستایی به‌دلیل گسترش فناوری اطلاعات شتاب بیشتری یافته و تمایل روزافزون به جهانی‌شدن به همراه حفظ ویژگی‌های محلی و بسیاری عوامل زیستی، همگی سبب می‌شوند که وجود برنامه‌های توسعه در روستاها امری انکارناپذیر تلقی شود. امروزه روستاها مکانی سنتی، ایستا و پیشامدرن که از آن محرومیت‌زدایی شود، نبوده و از سوی دیگر مکان‌هایی نوگرا که در محافل علمی و دانشگاهی از دیدگاه رمانتیک و زیباشناسانهٔ آن را حافظ فرهنگ ملی، سنت و آداب‌ورسوم برمی‌شمارند و تصویری خیالی از آن ارائـــه می‌کنند، نیستند.

لذا نواحی روستایی تحت‌تأثیر تحولات انجام شده دچار تغییرات ساختاری زیادی شده‌اند که خود گواه بر حرکت روستا به سمت توسعهٔ محوری است. براساس تعاریف ارائه‌شده، توسعهٔ روستایی عبارت است از مطلوبیت‌بخشیدن به زندگی روستایی در ابعاد مختلف اجتماعی، زیست‌محیطی و اقتصادی که با برنامه‌ریزی همه جانبه به‌دست می‌آید. برنامه‌ریزی‌های توسعهٔ روستایی در ایران در سال‌های متمادی عمدتاً با هدف توانمندسازی در حوزهٔ کارآفرینی و اشتغال‌زایی، درآمدزایی، افزایش تولید در بخش کشاورزی، دسترسی روستاییان به خدمات آموزشی، بهداشتی و گسترش زیرساخت‌ها همچون آب، برق، گاز، راه ارتباطی و... انجام شده است (تقیلو و همکاران، ۱۳۹۵، ۲). در چند دههٔ اخیر، اقدامات قابل‌توجهی در ایران در حوزهٔ توسعه زیرساخت‌ها انجام شده که می‌توان به طرح‌های هادی روستایی اشاره کرد. طرح‌های هادی ضمن اصلاح بافت موجود و ساماندهی آن، مکان و میزان گسترش آتی و نحوهٔ استفاده از زمین برای عملکردهای مختلف از قبیل تجاری، مسکونی، کشاورزی، تولیدی، تأسیسات و تجهیزات، نیازمندی‌های عمومی روستایی را بر حسب نیاز جامعهٔ روستایی در قالب مصوبات طرح‌های جامع ناحیه‌ای یا طرح‌های ساماندهی فضا و سکونتگاه‌های روستایی تعیین می‌کند (زارعی، ۱۳۸۸، ۵۸). براساس مادهٔ هفت اساسنامه بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، مصوب آذر ماه ۱۳۶۶، مجلس شورای اسلامی متولی صدور و اجرای طرح‌های هادی را بنیاد مسکن انقلاب اسلامی معرفی کرده که کلیهٔ دستگاه‌های ذی‌ربط و مردم روستاها موظفند در هماهنگی کامل با این نهاد مشارکت کنند. با وجود اهداف و رویکردهای اصلاحی که در ساختار برنامه‌های توسعهٔ روستایی ذکر شده است؛ فرایند برنامه‌ریزی، تهیه، اقدام و اجرای طرح‌های توسعه به‌ویژه طرح‌های هادی عموماً طولانی و دارای مشکلاتی است. به‌نظر می‌رسد این مشکلات که از سطح کلان تا خرد در لایه‌های مختلف طرح‌های توسعه ایجاد شده‌اند، متاثر از سیاست‌های دولت با تمایلات مرکزگرایانه بر امر توسعه هستند که زیرمجموعهٔ این مسئله، سبب مشکلات ساختاری زیادی در حوزهٔ کالبدی و غیرکالبدی در روستاهای کشور شده است.

دستگاه‌های دولتی متولی طرح‌های توسعهٔ روستایی، درجایی که باید همسو با واقعیت‌های زندگی روستاییان عمل کنند، درصدد امحای واقعیت‌های درونی زندگی روستایی بر می‌آیند و این امر در بسیاری از مواقع مقاومت‌های محلی نظیر انحلال تعاونی‌های تولید، کشت و صنعت‌ها و عدم‌اجرای صحیح طرح‌های هادی را در برابر اقدامات دولت به همراه داشته است. در حقیقت به واقعیت‌های زیست روستایی در بخش برنامه‌ریزی توسعهٔ روستایی در سال‌های گذشته در ارتباط با تحولات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی کلان ملی و جهانی که پیشران‌های ساخت روستاها هستند توجه نشده است (خسروبیگی برچلویی و جوان، ۱۳۹۴، ۳). مسئله‌ای که در طرح‌های توسعه به‌ویژه طرح‌های هادی وجود دارد این است که رویکرد طرح هادی، توسعهٔ روستایی را به کدامین سو هدایت خواهد کرد؟ چرا با وجود طرح‌های متعدد توسعه در روستاها همچنان شاهد مشکلات عدیده‌ای در حوزهٔ کالبد و غیرکالبد در روستاها هستیم؟ آیا هدف از توسعه و برابری در روستاها صرفاً در توسعهٔ کالبدی شکل می‌گیرد یا اینکه جز عوامل فیزیکی عوامل دیگری در توسعهٔ روستاها نقش دارند؟

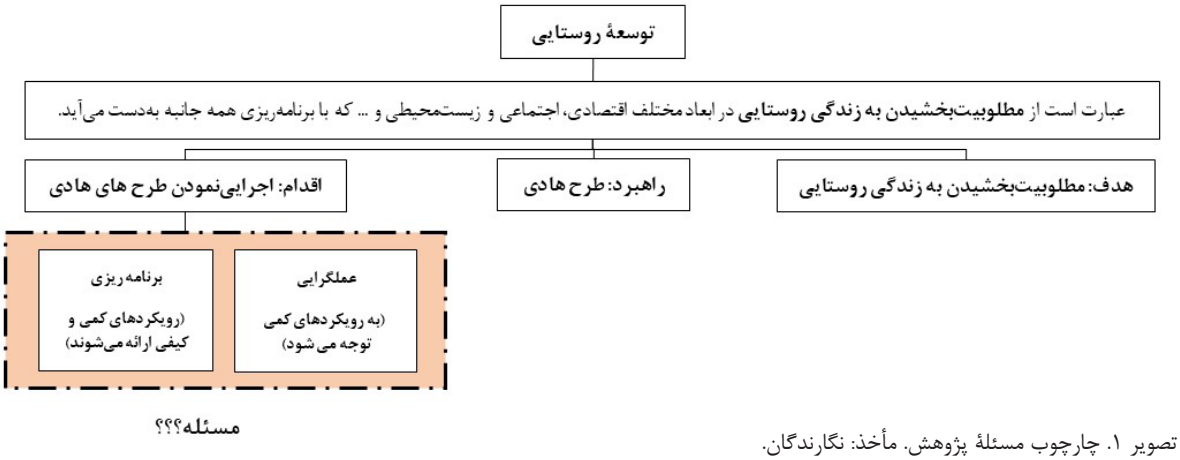
این پژوهش که حاصل سفر چهار روزه به منطقهٔ کوهدشت واقع در استان لرستان است، قصد دارد با بررسی موشکافانه در طرح‌های توسعهٔ روستایی به‌ویژه طرح هادی روستای پای‌آستان به نقد آنها بپردازد. به‌نظر می‌رسد با توجه به اهداف طرح‌های هادی که برابری و عدالت‌محوری در ارائهٔ خدمات به روستاییان است، عموم طرح‌های هادی بیشتر معطوف بر توسعهٔ کالبدی روستاها هستند که ذیل این اقدام مشکلات عدیده‌ای در روستاها به‌ویژه روستای پای‌آستان به وجود آمده است (تصویر ۱). لذا هدف از انتخاب موضوع نقد طرح هادی روستای پای‌آستان در منطقهٔ کوهدشت لرستان شناسایی عوامل تأثیرگذار بر طرح‌های توسعه که منجر به ناکارآمدی آنها در مرحلهٔ برنامه‌ریزی تا اقدام شده‌اند، است. در این پژوهش تلاش بر این است که ضمن آسیب‌شناسی ناشی از اجرای طرح‌های هادی روستایی (وضع موجود روستای پای‌آستان)، طرح‌های هادی را به سمت مکان‌مندشدن روستاها با توجه به ویژگی‌های وجودی هر روستا سوق داد.

پیشینهٔ پژوهش

در حوزهٔ مفهوم توسعه پژوهش‌های متعددی و همچنین دربارهٔ تاریخ تحولات توسعه و نقد بر طرح‌های توسعه به‌ویژه طرح‌های هادی نیز مطالعات زیادی انجام شده است. این پژوهش حاصل سفر پژوهشی چهار روزه به شهرها و روستاهای منطقهٔ کوهدشت واقع در استان لرستان است؛ لذا منابع و متونی که در مقاله به آن اشاره شده همگی در قالب و چارچوب مفهوم توسعهٔ روستایی است. در ادامه بیشتر به مفاهیم نقد در حوزهٔ طرح‌های هادی روستایی پرداخته شده است که به‌نظر می‌رسد عدم‌توجه به مفهوم مکان در نقد طرح‌های توسعهٔ روستایی به‌ویژه طرح‌های هادی امری مغفول در منابع است. در این پژوهش تلاش شده است با واکاوی آن به رابطهٔ بین طرح‌های توسعه و مکان‌مندی به‌عنوان یک امر فراموش‌شده اشاره شود. عزیزپور و حسینی‌حاصل (۱۳۸۶) در مقالهٔ «مروری بر روند تحولات کالبدی روستاهای کشور (با تاکید بر طرح هادی روستایی)» معتقدند عدم‌هماهنگی بین دستگاه‌های ذی‌ربط، فقدان بهره‌مندی از برنامهٔ مدون و جامع روستایی درون‌گرا و متکی برجامعهٔ

[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-07]

[DOI: 10.22034/2.2.3]

تصویر ۱. چارچوب مسئلهٔ پژوهش. مأخذ: نگارندگان.

روستایی، برنامه‌ریزی فن‌محور و متمرکز با روش‌شناسی اثبات‌گرایانه نه تنها نتوانسته تحولات اساسی (به‌خصوص در ابعاد اقتصادی) را در روستاهای کشور به‌دنبال داشته باشد بلکه زمینهٔ برخورد تک ساحتی را فراهم ساخته است، به‌طوری که هنوز شاخص‌های توسعه در روستاهای کشور در سطح مطلوب قرار ندارند. زارعی (۱۳۸۸) در مقالهٔ «نقدی بر فرایند تهیهٔ طرح هادی روستایی» اصلی‌ترین مشکل در بحث طرح‌های هادی را عدم‌وجود نظام منسجم فکری و مفهوم استوار و پایدار از طرح در گسترهٔ معناشناسی طرح‌های روستایی و شهری عنوان کرده است. تقیلو و همکاران (۱۳۹۵) در مقالهٔ «پیشران‌های توسعه در روستاهای ایران» معتقدند عواملی نظیر: مدیریت آینده‌نگر و توسعه‌گرا با بهره‌گیری از مشارکت همهٔ ذی‌نفعان در مسیر توسعهٔ روستایی شکل‌گیری پیوندهای اطلاعاتی کاربردی و سازنده بین نهادهای مختلف به منظور تشدید همکاری‌های بین‌نهادی، تمرکز و سرمایه‌گذاری در بخش‌های زیرساختی و تولیدی به ویژه کشاورزی و گردشگری با هدف ایفای نقش ملی در کنترل و کاهش تورم و بهبود و توسعهٔ شتابان زیرساخت‌های فناوری اطلاعات به همراه فرهنگ‌سازی مناسب آن در سطح روستاها به‌عنوان پیشران‌های توسعه در روستاها خواهند بود که باید در برنامه‌های توسعهٔ روستایی استفاده شوند. افتخاری و همکاران (۱۳۹۷) در مقالهٔ «ارزیابی فراتحلیل مقالات طرح‌های هادی در روستاهای ایران» معتقدند عواملی نظیر دقت به نقش مطالعات روش‌شناسی (ترکیبی) یکپارچهٔ سیستمی و مشارکتی و مطالعات بین‌رشته‌ای در ارزیابی و سنجش واقع‌بینانه‌تر طرح‌های هادی روستایی و همچنین ارزیابی فرایندی آنها در تمامی مناطق کشور براساس توجه به تنوعات زیست‌محیطی و جغرافیایی-فضایی می‌تواند در توسعهٔ روستا امری مفید و کارا باشد. خسروبیگی برچلویی و جوان (۱۳۹۴) در مقالهٔ «گفتمان نوسازی و واگرایی سیاست‌های توسعه و بهره‌برداری‌های کشاورزی» معتقدند در گفتمان نوسازی، زندگی روستایی از پیوندهای محلی جدا می‌شود و به محیط سکونتگاهی‌ای با ویژگی‌های ظاهری و محسوس تقابل روستابودگی و شهربودگی تقلیل می‌یابد. در این فرایند همراهی شهری و روستایی نادیده گرفته می‌شود و اغلب به معانی ضد و نقیضی از تفاوت‌های هم‌زیستی در جوامع روستایی می‌انجامد. احمدیان (۱۳۹۶) در مقالهٔ «نقد کتاب پایان توسعه؛ پساتوسعه‌گرایی و بن‌بست‌های پارادایم توسعه» بر این باور است که پساتوسعه‌گرایی در برابر نگاه نخبه‌گرایانه، دستوری، ساختارگرا و از بالا به پایین در حوزهٔ توسعه، اهمیت را به کارگزار توسعه، شرایط اجتماعی و نیازهای واقعی اقتصادی او می‌دهد و عملاً رویکرد مردم‌گرایانه غیردستوری و از پایین به بالا را اولویت کار خود قرار می‌دهد. در این نگاه جوامع محلی توانایی اتخاذ تصمیم برای آیندهٔ جامعه را دارند. همچنین رحیمی‌پور شخانی‌نژاد و همکاران (۱۴۰۰) در مقالهٔ «بررسی نقش طرح‌های هادی در توسعهٔ روستایی از منظر کالبدی با تأکید بر هویت‌بخشی به فضا» معتقدند اثرات این طرح‌ها محدود به تغییراتی در بافت کالبدی بوده و در اجرای آن به عامل اقتصادی کمتر توجه شده است.

روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله از نوع توصیفی- تحلیلی و جمع‌آوری اطلاعات به شیوهٔ کتابخانه‌ای و میدانی است. در حوزهٔ توسعه و مفاهیم وابسته به آن و همچنین در حوزهٔ طرح‌های هادی و نقدهای مرتبط با آن، اطلاعات و مفاهیم موردنظر برای بیان ادبیات موضوع با استفاده از کتاب‌ها، مجلات و نشریات معتبر، سایت‌ها و پایان‌نامه‌های مرتبط و بررسی طرح‌های توسعهٔ روستایی به‌ویژه طرح‌های هادی روستاهای منطقهٔ کوهدشت استان لرستان جمع‌آوری شده و سپس با استفاده از روش‌های توصیفی و تحلیلی چارچوب مفهومی پژوهش تهیه و تدوین و پیشنهادها و نتیجه‌گیری ارائه شده است. ابزار گردآوری اطلاعات در این روش مشاهدات میدانی سفر پژوهشی به منطقهٔ کوهدشت استان لرستان است که طرح هادی روستای پای‌آستان به‌عنوان نمونه‌موردی نقد و بررسی شده است.

مبانی نظری

• روند توسعهٔ طرح‌های هادی و مشکلات آن

اگر توسعهٔ پایدار روستایی به‌معنای حرکت رو به جلو و تغییر در فرایندهای کارکردی و ساختاری در حوزه‌های اکولوژیکی، اقتصادی و اجتماعی با هدف حق توسعه‌یافتگی در جامعه و بهبود استانداردهای کیفیت زندگی دانسته شود، برنامه‌ریزی کالبدی بر بستر توسعهٔ پایدار باید پنج هدف عمده را جهت پایداری کالبدی سکونتگاه‌های

[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-07]
[DOI: 10.22034/2.2.34]

روستایی دنبال کند (افتخاری و همکاران، ۱۳۹۷، ۲۹). ساماندهی دسترسی به خدمات حمل‌ونقل و ارتباطات روستایی، بسترسازی برای نگهداری از نواحی روستایی، ارتقاء و بهسازی کیفیت مسکن، مقاوم‌سازی روستا و همچنین برنامه‌ریزی برای افزایش ضریب رویارویی با بلایا و مخاطرات طبیعی از طریق اجرای طرح‌های کالبدی و ایجاد بستری مناسب برای ساماندهی روابط متقابل شهر و روستا. در پی اقدامات عمرانی انجام‌شده در کشور به جهت توسعهٔ کالبدی سکونتگاه‌های روستایی طرح هادی از جمله پیشتازان طرح‌های توسعهٔ کالبدمحور معاونت عمران روستایی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی به‌شمار می‌رود. در واقع فعالیت تهیهٔ طرح هادی به‌صورت گسترده یکسال قبل از شروع برنامهٔ اول سال ۱۳۶۷ آغاز و در این سال در ۶۵ روستا تهیه شد. در تاریخ ۱۳۸۴/۰۳/۲۹سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور به استناد مادهٔ ۲۳ قانون برنامه بودجه رویکرد اصلاحی طرح هادی را نه فقط به‌عنوان نقش‌هایی که توسعهٔ کالبدی و فیزیکی روستا را مدنظر دارد بلکه به‌عنوان سند توسعهٔ روستا تلقی کرد و مانند طرح جامع علاوه‌بر درنظرگرفتن مسائل کالبدی و محیطی، مسائل اقتصادی و فرهنگی و اجتماعی روستا را نیز بررسی و با شناخت مشکلات موجود، راهکار و برنامه‌ای مناسب برای بهبود وضعیت سکونت در روستا ارائه کرده است. با وجود کلیهٔ تغییرات و اصلاحاتی که در طرح‌های هادی پدید آمده، همچنان مشکلات بر قوت خود باقی مانده‌است. چرا که به واقعیت‌های زیست روستایی در گفتمان‌های برنامه‌ریزی روستایی در سال‌های اخیر در ارتباط با تحولات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی کلان ملی و جهانی که پیشران‌های ساخت روستاها هستند توجه نشده است و سیاست‌های دولتی با تمایلات مرکزگرایانهٔ دولت مرجع پاسخگویی به مشکلات و مسائل روستاییان می‌شود (خسروبیگی برچلویی و جوان، ۱۳۹۴، ۳). همین امر منجر به تولید نقشه‌های نسبتاً یکسان طرح هادی و مرزبندی و محدودکردن روستاها با خدماتی مشابه در تمامی روستاهای کشور شده است. زمانی‌که کلیهٔ مسئولیت‌ها از گام برنامه‌ریزی تا اقدام و عمل در حوزهٔ طرح‌های توسعهٔ روستایی به‌ویژه طرح‌های هادی به یک مرجع به‌عنوان نقش عامل سپرده می‌شود، برای تسهیل و اجرایی‌کردن امور، یگانه مرجع ناچار است با یکسان‌سازی قواعد در حوزهٔ برنامه‌ریزی تا اقدام به تسهیل در امور خود بپردازد. لذا این امر منجر به عادی‌سازی و یکسان‌سازی کلیهٔ طرح‌های هادی در کشور خواهد شد. اساساً با تصویب یکسان‌سازی طرح‌های هادی و عدم درنظرگرفتن موقعیت‌ها و ویژگی‌های مکان‌محوری در روستاها مشروعیت قدرت دولت و به‌تبع آن کاهش استقلال خودمعیشتی و خودمدیریتی جوامع محلی بیش از پیش در طرح‌های توسعه رؤیت می‌شود. لذا محصول چنین دیدگاهی برخورد صرفاً کمی به جای توجه توأم باکیفیت، عدم‌هماهنگی بین دستگاهای ذی‌ربط و کارشناسان، عدم‌وجود منابع و استانداردهای معین زیرساختی و فرهنگی برای بخش روستایی (زارعی، ۱۳۸۸، ۶۵) و کالایی‌شدن زمین می‌شود.

• روستا به مثابهٔ مکان و سیستمی پیچیده

بنا بر تعریف شولتز (۱۳۵۳) از مفهوم مکان: «هستی فضاها از مکان است، نه از خود فضا». بنابراین طراحی فضا وابسته به شناخت مکان و آن‌چه حس مکان نامیده می‌شود، است. این حس عبارت است از چیزی فراتر از خصوصیات کالبدی و حسی که آن را روح مکان می‌گویند. لذا مکان را می‌توان فضای دارای معنا نامید. واقعیت یک مکان همواره پذیرای آن است که واقعیت خود را در دل یک فرایند اجتماعی جای دهد (Logan & Molotch, 1987, 47). براساس تعریف منظر که پدیده‌ای عینی- ذهنی، پویا، نسبی و ماحصل تعامل انسان با محیط و جامعه با تاریخ است (منصوری، ۱۳۸۳)، فضا از لحظه‌ای که قابل‌خوانش و تفسیر شود، تبدیل به مکان می‌شود. چراکه علاوه‌بر وجه عینی فضا، حامل تفاسیری است که همان وجه ذهنی منظر را شامل می‌شود. شاخص‌ها و فاکتورهای متعددی برای خوانش مکان روستا در فضا وجود دارد که از مهم‌ترین آنها می‌توان به هسته‌بودن، منظرین‌بودن، ساختارمندبودن، داشتن وجه تاریخی-معنایی و وجه طبیعی شاخص، موردتوجه و اجماع قرارگرفتن (شلوغی- خلوتی) و داشتن جهت و سلسه‌مراتب اشاره کرد؛ در تبیین مفاهیم بالا و بیان رابطهٔ تحلیلی میان عوامل شکل‌دهندهٔ مکان روستا می‌توان چهار عامل اصلی را در موفقیت مکان تبیین کرد (تصویر ۲): راحتی و تصویرپذیری، دسترسی و ارتباطات، کاربرد و فعالیت و اجتماعی‌بودن (PPS, 2001). از سوی دیگر سیستم‌های پیچیده، سیستم‌هایی متشکل از عناصر زیاد و تراکم بالای روابط هستند (وکیلی، ۱۳۹۰، ۴۶). نظریهٔ سیستم‌های پیچیده به بررسی اجزاء نمی‌پردازد، بلکه روابط، مرز سیستم با محیط و رفتارهای جمعی در گسترهٔ سیستم را مطالعه می‌کند (وکیلی، ۱۳۹۰، ۱۷، Bar-Yam, 2002, 3). به همین دلیل می‌تواند الگویی جایگزین برای رویکرد تقلیل‌گرا باشد (فرشاد، ۱۳۶۲، ۱۰-۴۱). از آنجاکه این تئوری به مفهوم مکان نزدیک است، می‌تواند به‌عنوان بخشی از مفهوم مکان در ارتباط با مبحث توسعهٔ روستایی موردتوجه واقع شود. لذا روستا به‌مثابهٔ یک سیستم از شبکه‌ای پیچیده متشکل از عناصر پویا و و روابط متعدد بین آن‌ها شکل گرفته است. توجه به پیچیدگی روستا، از آن جهت مهم است که در سطح برنامه‌ریزی، سیاست‌گذاری و اقدام تأثیرگذار و توسعهٔ پایدار چنین سیستم پیچیده‌ای که سازوکارهایی با سطح پایین‌تری از پیچیدگی دارد، با ریسک بالایی همراه است. روستا به‌عنوان یک کلِ واحد متشکل از زیربخش‌هایی نظیر بخش‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، تاریخی، طبیعی، کالبدی و... است، در عین‌حال که این اجزاء هر کدام ماهیت مستقلی دارند اما در کل در کنار یکدیگر کاملاً سیستماتیک عمل می‌کنند و روستا با اجزایش به‌مثابهٔ یک فضای مکان‌مند قلمداد می‌شود. مداخلهٔ طرح‌های هادی که با نگاه‌های بخشی و جزءانگارانه به روستا می‌پردازند، می‌تواند زمینه‌ساز آشفتگی در سیستم پیچیده روستا شود. با تعاریف ارائه‌شده، به‌نظر می‌رسد مشکل اساسی در فرایند برنامه‌ریزی تا اقدام در طرح‌های هادی روستایی در عدم‌شناخت درست ارزش مکان است که خود

[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-07]

[DOI: 10.22034/2.2.3]

ناشی از عدم‌خوانش صحیح مکان‌محوری در روستا و درنظر نداشتن ارزش و قدرت مکان در آن است.

بررسی و تشریح نمونه‌موردی: روستای پای‌آستان

روستای پای‌آستان یکی از روستاهای دهستان زیرتنگ سیاب از توابع بخش کونانی شهرستان کوهدشت، واقع در استان لرستان با ارتفاع ۱۴۰۰ متر از سطح دریا، واقع شده است. موقعیت قرارگیری روستا به‌صورت دشتی با آب‌وهوای معتدل و خشک و شکل استقرار روستا متراکم است. در شمال روستا جادهٔ بین‌شهری، در جنوب روستا مزارع کشاورزی و قلعهٔ «قلانظه»، در شرق روستا روستای باغ پای‌آستان و در غرب روستا جاده بین شهری کوهدشت قرار دارند (پروری،۱۳۸۹، ۱۵). طرح هادی موردمطالعه در این پژوهش مربوط به سال ۱۳۸۹ شمسی است که افق ده سالهٔ آیندهٔ روستا را براساس اولویت‌های پنج سالهٔ اول و دوم (جدول ۱) مطابق با نیازهای روستاییان مستقر در آن به شرح ذیل ذکر کرده است (تصاویر ۳ و ۴).

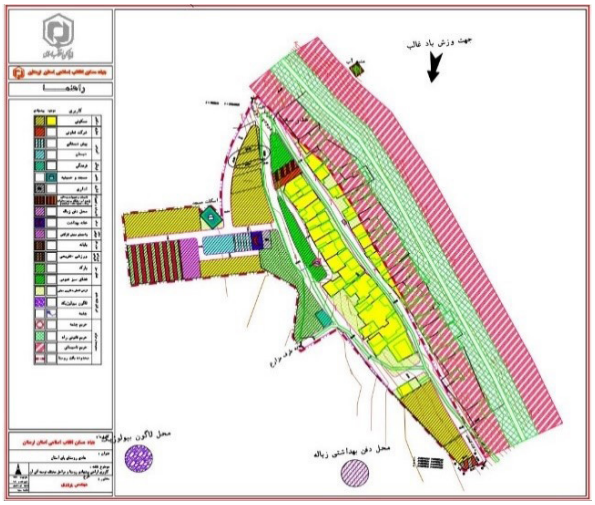
با توجه به سوابق سکونت در روستا اولین سکونت در دههٔ ۴۰ انجام شده است. اولین سابقهٔ سکونت در این روستا به استقرار عشایری‌ها برمی‌گردد که طی سه مرحله، روستا توسط ساخت‌وساز توسعه یافته است. هستهٔ اولیهٔ روستا در مرکز بافت شکل گرفته و بعضی از بناهای موجود در این قسمت به‌صورت مخروبه می‌باشند. مرحلهٔ اول توسعه در غرب هستهٔ مرکزی روستا شکل گرفته و مرحلهٔ دوم توسعه در شرق هسته و اکثر بناها در آن مرمتی است. مرحلهٔ سوم توسعه نیز در ضلع جنوبی روستا شکل گرفته است (همان، ۵۰). براساس آمار ارائه‌شده در طرح هادی روستای پای‌آستان در گذشته زمین‌های مختلف روستا در محلات مختلف ارزش مکانی و ریالی یکسانی داشته و به‌طور تقریبی کل اراضی روستا دارای ارزش واحد بوده‌اند. در سال‌های اخیر و به‌دلیل انجام خدمات عمران روستایی، اصلاح و بهسازی روستا و سطح معابر، تعریض معابر، نوع ساخت‌وساز در یک منطقه، وجود کاربری خدمات خاص و همچنین تعیین حدود روستا و مرزبندی در آن باعث ایجاد ارزش افزوده در بخش‌هایی از روستا شده است (تصاویر۵، ۶ و ۷). در روستای پای‌آستان اراضی و خانه‌هایی که بر خیابان اصلی و جاده قرار گرفته‌اند، دارای ارزش مالی بیشتری بوده و خانه‌هایی که در خیابان و کوچه‌های فرعی قرار گرفته‌اند، ارزش کمتری دارند (همان، ۴۸).

تصویر ۲. شاخص‌های اصلی مکان‌ساز. ماخذ: نگارندگان.

تصویر۳. روستای پای‌آستان و نحوهٔ اجرای طرح هادی.
عکس: ریحانه خرم‌روئی، ۱۴۰۲.

تصویر ۴. نقشهٔ طرح هادی روستای پای‌آستان. مأخذ: پروری، ۱۳۸۹.

جدول ۱. برنامهٔ افق ده سالهٔ طرح هادی روستای پای‌آستان براساس نیاز روستاییان. مأخذ: پروری، ۱۳۸۹، ۲۰.

اولویت پنج سالهٔ اول	اولویت پنج سالهٔ دوم
- تعریض و ساماندهی محور اصلی روستا - تعریض و ساماندهی گذرهای درجهٔ ۳ و ۲ روستا - تفکیک اراضی در مناطق توسعهٔ جهت واگذاری احداث فضاهای اداری - اجرای سیستم بهداشتی دفع فاضلاب روستا به‌عنوان یکی از معضلات در وضع موجود روستا - اتصال روستا به شبکهٔ لوله‌کشی گاز طبیعی	- احداث فضای فرهنگی- ورزشی با توجه به نیاز روستا - احداث فضای اداری دفتر شوراء برای حل مشکلات روستا - توجه به معابر درجه سوم و بن بست - توجه به وضعیت پست و مخابرات - توجه به کفسازی مناسب معابر

[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-07]
[DOI: 10.22034/2.2.34]

بحث

در دنیای امروز روستاها، حاصل جهان صنعتی شهری شده‌اند که به نواحی خلق سرمایه براساس بهره‌برداری صنعتی از منابع طبیعی یا به‌عنوان مکان‌های روستایی، بقایایی از فرهنگ ملی مفهوم‌سازی می‌شوند. در عصر حاضر روستاهایی اهمیت می‌یابند که توانایی خلق و بازگشت سرمایه را دارند و از لحاظ سرمایه‌گذاری، اقتصادی و سودده هستند. در این صورت روستاها به کالایی قابل‌مصرف تبدیل می‌شوند و با القائات تنوع‌سازی اقتصادی تحت نفوذ افراد غیربومی قرار می‌گیرند و به منابع سرمایه‌ای خارج از روستا وابسته می‌شوند. از این رو کلیهٔ برنامه‌ها و اسناد توسعه، امری کالبدی در نظر گرفته می‌شود چراکه نمود بیشتری در جامعه برای ذینفعان خواهد داشت. در واقع در سطح اقدام، توسعهٔ مبتنی بر نوسازی است که مشخصهٔ اصلی آن تأکید بر تمرکزگرایی دولت و عدم‌مشارکت ذینفعان روستایی و تکنولوژی در فرایند برنامه‌ریزی است. با وجود اینکه در بسیاری از برنامه‌های توسعهٔ روستایی در ایران به مشارکت مردم تأکید شده است این مشارکت به معنای اعطای قدرت تصمیم‌گیری به روستاییان نیست بلکه بیشتر به مفهوم همکاری در اجرای برنامه‌های تعیین‌شده توسط سازمان‌ها و کارشناسان معطوف می‌شود. در این فرایند مفهوم مشارکت به امری یک جانبه و خطی تقلیل یافته که در این پژوهش از آن به‌عنوان رویکرد عامل یاد شده است. در رویکرد عامل حفظ سلطهٔ سازمانی و کارشناسان بر محل به منظور حفظ منافع تأکید شده است که در عمل مشارکت را در توسعه محدود می‌کند و وابستگی مردم به دولت را افزایش می‌دهد؛ بنابراین شکل‌گیری مشارکت مردم در توسعهٔ روستایی مستلزم تغییر نگاه به مفهوم توسعه است. در روستای پای‌آستان طرح هادی به‌عنوان رویکردی عامل و خطی بخش عمده‌ای از اقدامات در سطوح برنامه‌ریزی، طراحی و اقدام را بر عهده گرفته است. با اجرای چنین رویکردی روستا نه به‌عنوان یک سیستم پیچیده بلکه صرفاً تبدیل به فضایی برای زندگی روستاییان شده است که حداقل امکانات را جهت رفاه حال آنان فراهم آورده است. یکی از مهمترین اثرات اجرای طرح هادی در روستای پای‌آستان و سایر روستاهای دیگر کالایی‌شدن زمین و نگاه سرمایه‌محور به زمین در اثر حد و مرز ایجادکردن طرح هادی در روستا است که این امر با مکان‌مندی روستا و مشارکت مردم و پویابودن روستا در تناقض است. تجربه نشان داده است که افزایش قیمت زمین در راستای تعیین محدودهٔ طرح هادی هر چند به لحاظ اقتصادی برای خانوارهای کم‌درآمد تولید سرمایه محسوب می‌شود و تأثیرات مثبتی به لحاظ افزایش انگیزهٔ ماندگاری و تداوم زندگی در روستا برای روستاییان ایجاد می‌کند، به تنهایی نمی‌تواند معرف کیفیت زندگی مطلوب در روستاها باشد. در اسناد توسعه و در بخش محدودیت اراضی طرح‌های هادی با هدف محدودکردن روستا و جلوگیری از توسعهٔ بی‌رویهٔ آن اقدام به مرزبندی و حدبندی برای زمین‌های روستایی کرده‌اند. در نگاه نخست انجام چنین برنامه‌ای امری مطلوب به‌نظر می‌آید، چرا که در برابر آشفتگی فضایی می‌توان از آن به‌عنوان یک سلاح استفاده کرد. اما باید در نظر داشت که روستا به‌عنوان یک فضای زیستی مردم‌محور دائما با زمین و امور کشاورزی و دامپروری سروکار دارد و از سوی دیگر هر روستایی ویژگی‌های مکانی و فرهنگی خاص خود را داشته و محدودکردن مرزهای آن بدون بررسی ویژگی‌های مکانی هر روستا منجر به آسیب بیشتر به روستا در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیست‌محیطی و غیره می‌شود. در این زمینه هایدگر در سخنرانی معروفش با نام «بناکردن سکنی

تصویر ۵. روستای پای‌آستان و توسعهٔ ساخت‌وساز در حرایم زمین‌های کشاورزی. عکس: ریحانه خرم‌روئی، ۱۴۰۲.

تصویر۶. نقشهٔ هوایی روستای پای‌آستان در سال ۲۰۱۱ میلادی. مأخذ: google earth.

تصویر ۷. نقشهٔ هوایی روستای پای‌آستان در سال ۲۰۲۴ میلادی و توسعهٔ کالبدی روستا در راستای محور ورودی. مأخذ: google earth.

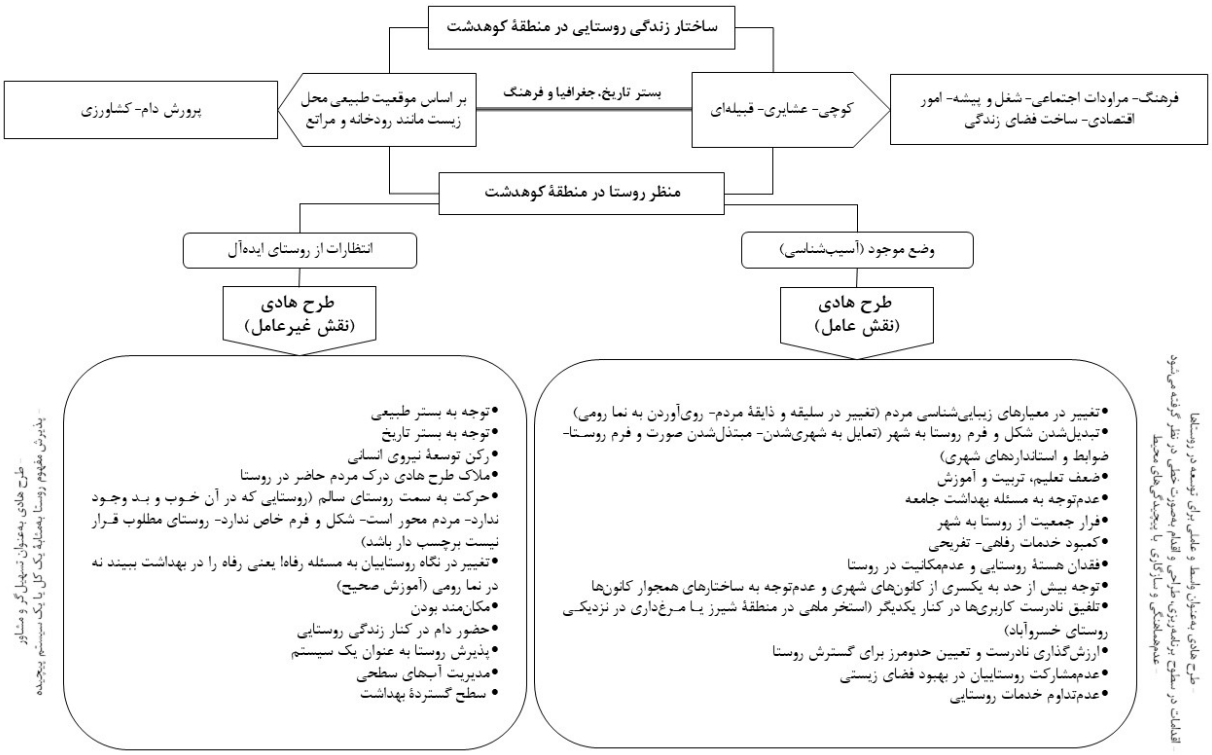
[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-07]

[DOI: 10.22034/2.2.3]

گزینی و اندیشدن» با ظرافت تمام مفهوم «سکونت» را توضیح داده و برداشت مفهوم ساختن بنا و اقامت‌گزیدن در آن را به‌شدت محکوم کرده است. وی سکونت را فرایندی که آدمی در جریان آن مکان‌بودن را به خانه تبدیل کرده است و با چهار منبع اصلی تفکر یعنی خدا، خود، آسمان و زمین به برقراری هماهنگی می‌پردازد، تعریف کرده است (یاراحمدی، ۱۳۷۸، ۲۲۳). از نظر هایدگر، سکونت بشری در این دوران به ساختن تنزل پیدا کرده است. بخشی از این رخداد بدین سبب است که ما جهان را بیش از حد دستکاری کرده‌ایم و در آن مداخله می‌کنیم. با این توصیف به‌نظر می‌رسد، رویکرد طرح هادی، طرح‌های توسعهٔ روستایی را به سمت خطی‌شدن و عاملیت سوق داده است. با توجه به بررسی و تحلیل طرح هادی روستای پای‌آستان می‌توان گفت فرایند برنامه‌ریزی و تدوین تا اقدام طرح هادی در آن از آنجا دچار اعوجاج می‌شود که طرح ارائه‌شده مکان‌محور نبوده و ارزش‌های ادراکی فضا (تاریخی، معنایی، هویتی، طبیعی و...) را نادیده گرفته است. از سوی دیگر از آنجا که رکن اصلی مکان‌محوربودن مشارکت مخاطب در آن است؛ رابطهٔ مکانمند بودن روستا با مخاطب امری پیچیده و در هم تنیده است. با توجه به بازدید میدانی انجام‌شده؛ به‌نظر می‌رسد نگاه برنامه‌ریز در طرح هادی روستای پای‌آستان به مکان، نگاهی اوبژکتیو و کالبدی صرف بوده و به هدف‌های کوتاه‌مدت در فرایند برنامه‌ریزی توجه شده که نتیجهٔ آن در تعریف کاربری اراضی، تعریف مرز مالکیت، دادن کاربری به اراضی، نمود یافته است. شدت توجه به کالبد و اعمال سلیقهٔ شخصی آن‌چنان در اولویت برنامه‌ریزان طرح هادی روستایی قرار گرفته است که در روستای پای‌آستان ضمن نادیده‌گرفتن بخش (شناخت) که پیش‌نیاز شناسایی مکان و ارزش‌های زمینه در فرایند تدوین سند است؛ صرفاً به تهیهٔ نقشهٔ نهایی اکتفا کرده و ویژگی‌های طبیعی بستر، ظرفیت‌های میراثی و... که به‌عنوان عناصر محدودکننده در فرایند برنامه‌ریزی شناخته می‌شوند را نادیده گرفته‌اند. لذا این نوع نگاه به فضا مبتنی بر امر واقع است و نه ادراک مردم از امر واقع. در نتیجه جایگاه و نقش عناصر مختلف طبیعی و مصنوع در روستا به هنگام برنامه‌ریزی دچار شکست شده و ارزش‌های مکانی آن‌ها نادیده گرفته شده است و مهم‌ترین هدف برنامهٔ روستا منحصر به تعیین محدوده می‌ماند. برنامه‌ریزان می‌بایست با اتخاذ رویکرد منظر و توجه به منظر به‌عنوان امر واقع، به دنبال خوانش لایه‌های منظر روستا و کشف وجه تفسیری فضا از نگاه مردم باشند، یعنی دریابند که مردم آن مکان را چگونه خوانش و ثبت می‌کنند و همان را مبنای تدوین سند قرار دهند، در نهایت آن چه که تولید می‌شود همان منظر روستا خواهد بود. لذا طرح هادی باید رویکردی غیرعاملیتی داشته باشد و به‌عنوان مشاور در کنار ذی‌نفعان قرار گیرد تا اطمینان حاصل شود که منابع، سرمایه و آموزش‌ها به‌صورت پایدار در دسترس روستاییان قرار می‌گیرد. در این صورت روستا می‌تواند در فرایندی مکان‌محور و مشارکتی در حوزهٔ توسعه گام بردارد (تصویر ۸).

نتیجه‌گیری

براساس مشاهدات میدانی، مصاحبه‌های شفاهی و بررسی اسناد بالادست از روستای پای‌آستان به‌نظر می‌رسد در پاسخ به سؤال پژوهش بتوان گفت که عدم‌توجه به وجه کیفی در

تصویر۸. آسیب شناسی و ارائهٔ شاخص‌های مکان‌مندی در طرح هادی روستای پای‌آستان در منطقهٔ کوهدشت استان لرستان. مأخذ: نگارندگان.

[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-07]
[DOI: 10.22034/2.2.34]

فرایند برنامه‌ریزی، نظیر عدم‌توجه به ویژگی‌های محیطی روستا، عدم‌شناخت ابعاد اقتصادی و معیشتی روستاییان، تأکید بر یکسان و مشابه‌سازی فضایی بدون‌توجه به تنوعات آشکار طبیعی، کم‌توجهی به مولفه‌هایی معنایی (حفظ ارزش‌های نمادین روستا، سرزندگی اجتماعی، احساس هویت و تعلق) و مشارکت و نقش مردم نتیجهٔ مستدل مبنی بر عدم‌شناخت زمینه و مکان و نقش آن در فرایند برنامه‌ریزی است. از این رو مهم‌ترین و اصلی‌ترین رکن عدم‌تحقق طرح توسعه (طرح هادی) در روستای پای‌آستان از سطح برنامه تا اقدام را می‌بایست در روند تدوین طرح هادی جست‌وجو کرد. جایی که عدم‌شناخت درست مکان و ظرفیت‌های سرزمینی منجر به تدوین برنامه‌هایی می‌شود که با واقعیت‌های محیطی قرابت چندانی ندارد؛ در روستای پای‌آستان بی‌توجهی به هستهٔ اولیهٔ شکل‌گیری آن، توسعهٔ روستا در راستای معبر ورودی و همچنین بی‌توجهی به ظرفیت‌های تاریخی-فرهنگی آن نظیر قلعهٔ تاریخی « قلانظه» که برای روستاییان عنصری نمادین محسوب می‌شود و از سوی دیگر تقسیم‌بندی زمین‌های کشاورزی و تبدیل آنها به زمین‌های با کاربری مسکونی جهت بالابردن ارزش زمین و تشویق روستاییان به ماندگاری و عدم مهاجرت آنها به شهر، زمینه‌ای کاذب برای رشد و توسعهٔ روستا ایجاد کرده است. همچنین با ازبین‌بردن بافت و بستر طبیعی، مکانیت روستا را به پایین ترین درجه تقلیل داده است. برای جلوگیری از این دست از اقدامات شاید لازم باشد با تمرکززدایی از سازمان های دولتی و ارگان های وابسته در بخش برنامه‌ریزی و تدوین طرح های توسعه به مشارکت و توانمندسازی توسعه ی مردمی حرکت کرد و نگاهی غیر عاملیتی به مقوله طرح های توسعه به ویژه طرح هادی داشت. با چنین نگاهی طرح هادی به‌عنوان تسهیل گر و مشاور در کنار مردم به رشد و توسعه روستا با هدف مکانمند کردن گامی نوین برخواهد داشت. لذا یکی از معقول‌ترین راهکارها برای خروج از این بن‌بست شاید، تغییر در شرح خدمات و فرایند تدوین طرح هادی باشد. لازمه این امر نیز قرارگیری مرحله‌ای تحت عنوان خوانش منظر روستا است که ضمن توجه به شاخص‌های مکان ساز که با کمک متخصص منظر و مشارکت جامعه محلی لایه‌های منظر کشف و ارزش‌های سرزمینی هویدا می گردد، این روند منجر به تهیه یک برنامه مبتنی بر مکان (مکان‌مند) خواهد بود که امر توسعه پایدار روستا را تضمین می نماید.

فهرست منابع

• احمدیان، قدرت. (۱۳۹۶). نقد کتاب پایان توسعه؛ پسا توسعه‌گرایی و بن‌بست‌های پارادایم توسعه. *متون و برنامه‌های علوم انسانی*، ۵۱ (۸)، ۲۵-۴۷. url: https://criticalstudy.ihcs.ac.ir/article_2898.html

• افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین؛ خلیفه، ابراهیم؛ پورطاهری، مهدی و رحمانی فضلی، عبدالرضا. (۱۳۹۷). ارزیابی فراتحلیل مقالات طرح‌های هادی روستایی در ایران. *پژوهش‌های روستائی*، ۹ (۱)، ۴۱-۲۶. doi: 10.22059/ jrur.2018.138811.823

• پروری، مراد. (۱۳۸۹). *طرح هادی روستای پای‌آستان*. بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان لرستان.

• تقیلو، علی‌اکبر؛ سلطانی، ناصر و آفتاب، احمد. (۱۳۹۵). پیشران‌های توسعهٔ روستاهای ایران. *برنامه‌ریزی و آمایش فضا*، ۲۰ (۴)، ۱-۲۸. url: http://hsmsp. modares.ac.ir/article-21-5316-fa.html

• خسروبیگی برچلویی، رضا و جوان، جعفر. (۱۳۹۴). گفتمان نوسازی و واگرایی سیاست‌های توسعه و بهره‌برداری‌های کشاورزی. *پژوهش‌های روستائی*، ۶ (۱)، ۱-۲۶.

• رحیمی‌پور شخانی‌نژاد، محمدعلی؛ محمودی‌چناری، حبیب؛ امامی، سیده فاطمه و نصیری جان‌آقا، فرزانه. (۱۴۰۰). بررسی نقش طرح‌های هادی در توسعهٔ روستایی از منظر کالبدی با تأکید بر هویت‌بخشی به فضا (مطالعه موردی، شهرستان رشت، استان گیلان). *پژوهش و فناوری محیط زیست*، ۶ (۹)، ۱-۱۲. url: https://journal.eri.acecr.ir/ar/Article/24262/FullText

• زارعی، یاسر. (۱۳۸۸). نقدی بر فرایند تهیهٔ طرح هادی روستایی. *مسکن و محیط روستا*، ۲۸ (۱۲۷)،۵۶-۶۵. url: http://jhre.ir/article-1-61-fa.html

• شولتز، کریستیان نوربرگ. (۱۳۵۳). *هستی، فضا و معماری* (ترجمهٔ حافظی، محمد حسن). انتشارات کتاب‌فروشی تهران.

• عزیزپور، فرهاد و حسینی حاصل، صدیقه. (۱۳۸۷). مروری بر روند تحولات کالبدی روستاهای کشور با تأکید بر طرح هادی روستایی. *مسکن و محیط روستا*، ۲۷ (۱۲۳)، ۴۲-۵۵. url: http://jhre.ir/article-1-97-fa.html

• فرشاد، مهدی. (۱۳۶۲)، نگرش سیستمی. امیرکبیر.

• منصوری، سید امیر. (۱۳۸۳). درآمدی بر شناخت معماری منظر. *باغ نظر*، ۱ (۲)، ۶۹-۷۸.

• وکیلی، شروین. (۱۳۹۰). *نظریهٔ سیستم‌های پیچیده*. شورآفرین.

• یاراحمدی، محمدامیر. (۱۳۷۸). *به سوی شهرسازی انسان‌گرا*. انتشارات سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری تهران.

• Bar-Yam, Y. (2002). *General Features of Complex Systems*. In Encyclopedia of Life Support Systems. Oxford.

• Logan, J. & Molotch, H. (1987). *Urban Fortunes: The Political Economy of Place*. University of California Press.

• PPS: Project for public spaces. (2001). *How to turn a place around: A Handbook for Creating Successful Public Spaces*.

COPYRIGHTS
Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Revitalization School journal. This is an open access article disributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

نحوهٔ ارجاع به این مقاله
خرم‌روئی، ریحانه و صدفی کهنه شهری، پدرام. (۱۴۰۳). نقدی بر تهیهٔ فرایند طرح هادی از مرحلهٔ برنامه‌ریزی تا اقدام با رویکرد منظرین (نمونه‌موردی: روستای پای‌آستان در منطقهٔ کوهدشت استان لرستان). *مکتب احیاء*، ۲ (۲)، ۳۴-۴۱.

DOI: https://doi.org/10.22034/2.2.34
URL: http://jors-sj.com/article-1-34-fa.html

[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-07]
[DOI: 10.22034/2.2.34]